

Bioanalízis – a biológia pszichoanalitikus poétikája

Százötven éve született Ferenczi Sándor

Címem és tanulmányom kettős irányú. Egyik célom Ferenczi Sándor megidézése: százötven éve született, és kilencven éve halt meg. (Volt érzéke a kerek számokhoz.) Másik az, hogy rekonstruálni szeretném azt a különös természet- és lélekkapcsolatot, amit Ferenczi az emberi, személyes létezés ontológiai alapjaként képzelt el. Egyik se, se a lélek, se a természet nem volt egyszerű, egyértelmű közeg. A természet alatt a biosz, az élet személyes-testi (ontogenetikus) materialitása éppúgy értendő, mint az ember előtti élet biológiai története, a filogenetikus alakulás ismétlődése bennünk. Mindkettőnek, ontogenezisnek és filogenezisnek pszichoanalitikus olvasatát adta. A „bioanalízis” – Ferenczi Sándor szótalálmánya – a biológia és pszichoanalízis szövetsége és egyben háborúja, kísérlet egy dekonstruktív élet- és emberfogalom létrehozására. Test és lélek, az anorganikusig visszanyúló élő természet és annak szerencsés vagy szerencsétlen végpontján önmagát formáló ember különös története ez. Eldönthetetlen, hogy a bioanalízis fikció vagy éppen nagyon tényleges valóság, de ami biztos, hogy a biológia fantasztikus (és valóban fantáziált) pszichoanalitikus elolvasásának és a pszichoanalízis tárgyias biológiai rögzítésének eseménye. A szó, a bioanalízis trükkösen és összegeyztetetetlenül kettős: biológiából bontja ki a pszichoanalízist, és a pszichoanalízissel olvassa a biológiát. Ferenczi Sándor 1924-es könyvében jelenik meg, de a biológia és a pszichoanalízis konstruktív-dekonstruktív összeolvadása Freud életművében messze a pszichoanalízis kezdeteire, sőt a kezdete előtti időkre megy vissza.

Ferenczi 1924-ben már másfél évtizede a pszichoanalízis szellemi, mozgalmi világának egyik vezető személye, Freud közeli barátja (közös nyaralások, utazások, három-négy hetente találkozás, egymás kéziratának olvasása és a számtalan sok levél). És Ferenczi volt az egyetlen a Freud eredeti gondolatai mellett kitartó pszichoanalitikus-közösségben, aki a terápiás tapasztalatokban szerzett ismeretek összefoglalásán túl képes volt átfogó-megalapo-

zó elméleti koncepciókat (úgynevezett metapszichológiai elgondolásokat) kidolgozni. Ilyen metapszichológiai, azaz a személyesség átfogó elméletét megfogalmazó könyv a kilencvenkilenc éve megjelent *Versuch einer Genitaltheorie*,¹ amely magyarul 1929-ben, érdekes módon más, *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében – pszichoanalitikai tanulmány*² címmel jelent meg. Kicsivel később angolul is kiadták, de ott már *Thalassa: A Theory of Genitality*³ volt a címe. A három cím eltérő hangsúlyt jelez: a német még erősen és tudatosan köti a könyvet a szexualitáshoz, egy olyan, jelentősen újraírt szexualitáselmülethez, amely Ferenczi koncepciójában a szubjektivitás, a személyesség teremtő konstrukciójaként tud működni. A magyar cím ehhez már hozzászól a „katasztrófák” szót, amely az élet-ösztönt formázó genitális boldogság helyett a halálösztönbe hajló trauma meghatározó jelenlétét jelzi. Az angol megjelenés 1933-as, itt a katasztrófa helyét a legjelentősebb katasztrófa szimbóluma, a tenger veszi át, és az önteremtődési folyamat filogenetikus katasztrófájára utal vissza. (Ferenczi, mint erről később még lesz szó, egy lamarckiánus evolúcióelmélet keretében feltételezi, hogy az ember őst, aki egykor a tenger lakója volt, a vizek kiszáradása traumatikusan a szárazföldre kényszerítette, de személyes létünk mélyén komplex szimbólumsorozatban mégis ott maradt a tenger emléke.)

De térjünk vissza az eredethez! A könyv megszületésének első lépése a nagy háború elejére, 1914 közepére esik. Ez év nyarán kezdődik az I. világháború, és pillanatok alatt minden szétesik, ott, fenn, a világpolitikában éppúgy, mint „lent”, Ferenczi és Freud mindennapi életében. Kútba esik Ferenczi tervezett londoni útja, elmarad a közös, Freuddal kigondolt nyaralás, halasztani kell a tervezett pszichoanalitikus kongresszust is. Egy ideig még marad bejárhatóan a Monarchia tere, Bécs és Budapest kapcsolata, de Ferenczi Bécsben Freudnál tett hosszabb, analízist is magába foglaló tartózkodása már lerövidül: Ferenczit behívják katonáorvosnak, 1914. október 24-én

¹ Egy genitalitáselmélet kísérlete

² FERENCZI Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Pszichoanalitikai tanulmány*. Ford. KOVÁCS Vilma, Bp., Pantheon, 1929. Negyedszázada, technikai javítások után újra kiadták a szöveget. Az

idézetek helyét ez alapján adom meg. Ua. Ford. KOVÁCS Frigyesné, Bp., Filum, 1997

³ Az angol változat a *Psychoanalytic Quarterly* 1933–1934-es számaiban jelent meg, majd kötetben a Norton Kiadónál.

már meg is érkezik Pápára, szolgálatának színhelyére. Levelezésük azonban folyamatos, intenzív, szakmai és személyes dolgokról egyaránt. Freud folyamatosan megküldi kéziratos szövegeit Ferenczinek, aki ugyanígy minden gondolatáról beszámol a mesternek. Ferenczi Freud egyik legjelentősebb könyvét, a *Három értekezés a szexualitásról* címűt fordítja Pápán, és innen, e könyv kapcsán asszociálva kezd bele a maga írásába.

A közös talajt, témát a biológia és a pszichoanalízis háttérterületén fedezik fel. Freud ekkoriban az úgynevezett metapszichológiai írásokon dolgozik, azaz kísérletet tesz a pszichoanalízis átfogó elméleti tanulságainak az összefoglalására. Ennek a tizenkét tanulmányra tervezett metapszichológiai sorozatnak azonban csak öt része jelent meg,⁴ pedig Freud egy 1915. június 21-i levelében azt írja Ferenczinek, hogy „a tizenkét tanulmányból tíz készen van”.⁵ Különös, hogy Freud a megjelent ötön túl egyetlen további sem publikált, pedig nagyrészt megírta őket. 1915. július 28-án azonban egy kisebb kéziratcsomag hátoldalán írja a Pápán katonáskodó Ferenczinek, hogy „Itt küldöm a XII. tervezetét, amely biztosan érdekelni fogja Önt”.⁶ A kézirat pedig csak 1985-ben került elő Ferenczi papírjai közül, megjelenésekor *Filogenetikus fantázia – Összegzés az áttételes neurózisokról* címet kapta. Ferenczit természetesen nagyon is érdekelte a szöveg, hisz ő maga is ilyen kérdésekkel foglalkozott hónapok óta Pápán. Ferenczi rendkívül lelkes, 1915. január 13-án azt írja Freudnak: „Nagy igazságnak a nyomára bukkantam [...] a koitusz-probléma és a szexuális izgalom tulajdonképpen megoldása”⁸ (erről szól majd a *Katasztrófák* első néhány fejezete), aztán február 2-án már arról panaszkodik, hogy „biológiai problémákba bonyolódtam, és nem talállok vissza a pszichoanalízishez”,⁹ majd azért enged a biológiának: „megpróbáltam közelebb kerülni a koitusz-problémához. Elengedhetetlenül szükségesnek látszott, hogy hipotézisemhez biológiai támaszokat keressek: ezért embriológiai, zoológiai és összehasonlító fiziológiai irodalmat kellett olvasnom”.¹⁰ És mindez a kutatás eltart 1924-ig, a könyv megjelenéséig. Az előszóban a biológiai kapcsolat háttere már határozottan kimondatik. Ferenczi panaszkodik, hogy biológiai ismeretei korlátozottak. „Csupán Hesse és Doflein szép állatkönyve, Lamarck,

Darwin, Haeckel, Bölsche, Lloyd Morgan, Godlewski és Hertwig egy-egy munkája állt rendelkezésemre, ellenben a modern, különösen a fejlődésmechanikával foglalkozó biológiai művek legnagyobbbrészt hozzáférhetetlenek voltak számomra.”¹¹

A valóság fogalma, szerepe az önteremtésben

A lélek és test, vagy éppen a bio és a pszicho kapcsolata valamilyen formában a kezdetektől fogva jelen volt a pszichoanalízis elméletében. Freud magában a terápiában (analíziseiben és önanalízisében) fedezte fel, hogy a személyes lét nem egyenlő a gondolkodó énnel, hanem a gondolkodás, a cogito mögött egy elsődleges, megalapozó birodalom, a tudattalan működik bennünk. A tudattalan létezésünk modalitása, formája, eseménye, belső energia aktusok és a hozzájuk kapcsolt képzetek, amelyek rejtetten, azaz elfojtottan, de folytonosan megteremtik, keretbe fogják személyes életünket. Ha Freud filozófus lett volna,¹² akkor a „Gondolkodom, tehát vagyok” mellett, sőt, nagyon is előtt a „Vágyom, tehát vagyok” szerepét hangsúlyozta volna. Az élet,¹³ a személyes élet nem más, mint rejtett vágyak artikulálása cselekvéseken keresztül, és ezzel a saját személyesség, az én-magam performatív megteremtése. Minden pszichoanalízis, így Freudé, Ferenczié egyaránt ezt a vágykonstrukcióban megjelenő önteremtést akarja leírni és a terápiában az áttélen (analitikus és analizált szeretet kommunikációján) keresztül mindkét résztvevőben létrehozni. Ők ketten az 1910-es és 20-as években egyfajta páratlan szellemi kooperációban hozták létre egy eredeti pszichoanalitikai belátást, élményt és egyben ennek elméletét is. Freud persze mindig előrébb volt, de Ferenczi karakteresen különbözött tőle, elgondolásai Freud írásainak, analitikus terápiájának inkorporációi voltak, viszont Freud is folyamatosan várta és idézte Ferenczi írásait.

A vágyak a test és lélek határán képződnek, de nem alkotnak egységes, homogén irányulást, hanem forrásuk, tárgyuk és céljuk szerint igen sokfélék lehetnek. Egységes dinamikájuk az ösztönök energiájából származik. Az ösztön – írja Freud – „határfogalom a lelki és testi között [...] a test belsejéből származó, és a lélekbe jutó ingerek pszi-

⁴ Ösztönök és ösztönsorsok; Elfojtás; Tudattalan; Metapszichológiai megjegyzések az álom elméletéhez; Gyász és melankólia

⁵ FREUD, Sigmund – FERENCZI Sándor: *Levelezés. II/1. kötet. 1914–1916.* Ford. BERÉNYI Gábor et al., Bp., Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2002, 130.

⁶ Uo., 143.

⁷ FREUD, Sigmund: *A Phylogenetic Fantasy. Overview of the Transference Neuroses.* Ed. GRUBRICH-SIMITIS, Ilse, trans. HOFFER, Axel, New York, Belknap Press, 1987

⁸ FREUD–FERENCZI: *i. m.* (2002), 110.

⁹ Uo., 112.

¹⁰ Uo., 127.

¹¹ FERENCZI: *i. m.* (1997), 10.

¹² Határozottan és tudatosan nem volt, nem akart filozófus lenni, hanem elsősorban analitikus terapeuta. Metapszichológiájában azt próbálta leírni, hogy az ilyen analitikus-terápiás folyamat milyen következtetéseket (spekulációkat) tesz lehetővé.

¹³ Az élet fogalomról lásd DERRIDA, Jacques: *Life Death.* Trans. BRAULT, Pascale-Anne, NAAS, Michael, Chicago, The University of Chicago Press, 2020

chikus képviselője, egyszersmind azoknak a követelményeknek a mennyiségi kifejezője, amelyeket a testivel való kapcsolat állít a lélek elé”. Ebben a kapcsolatban a vágy mindig hiány, egy olyan belső feszültség, amely kielégülésével megszűnni szeretne. A megszűnés eseménye élvezettel (örömmel, Lust) jár, elmaradása pedig egy kínos, negatív érzést tart fenn. Bizonyos vágyak azonban a maguk eredeti formájukban teljesíthetetlenek, megélhetetlenek, de soha nem tűnnek el. Két útjuk van, az egyik az elfojtódás veszélyes és neurózist okozó lelki aktivitása, a másik a valóságelv érvényesülése, egy olyan alternatív megvalósulási terep keresése, amely az adott vágnak egy elfogadott kielézési lehetőségét biztosítja. Az öröm-, kín- és valóságelv a vágyműködés performatív folyamatának öseseményei, a vágy nyomán teremtődő életfolyamat narratíváját képezik, de közben egy sajátos, az adott egyénre jellemző személykonstrukciót is megteremtnek. Minden ember egy tudatos és tudattalan intenciókkal mozgósított én-struktúrával rendelkezik, ezt játssza ki az „élet” nevű folyamatban. Freud és Ferenczi 1910–1924 között¹⁴ dolgozza ki ezt a komplex, (élet)folyamatot és (személy)-struktúrát teremtő ökonómiai, a vágy öröm-kín módú „gazdálkodására” épülő szubjektumelméletnek a kereteit.

Az öröm-kín életfolyamattal működő vágy aktív komponensei az ösztönök. Freud az 1910 és 1915 közötti időszakban két ősi ösztönfajtát különít el: az én-ösztönöket és a nemi ösztönöket. A két ösztöntípus eltérő életfolyamatot és eltérő személyességstruktúrát hoz létre, a „vágyom, tehát vágyok” történetéből saját „vágyokat”, személyességet teremtnek meg. Freud 1905-ben jelentette meg (aztán később 1920-ig folyamatosan egészítette) a szexuális ösztön ilyen énképző teljesítményéről szóló írását, a *Három értekezés a szexualitás elméletéről* címűt. Figyelmének középpontjában a szexuális ösztön belső konfliktusai álltak, és mert éppen ezek mutatják meg a különben rejtett, normális, szokásos szexuális ösztönkonstrukciót, a szexuális perverziók lelki építkezéseivel foglalkozik, majd a felnövés során keletkező, a különböző ösztönforrások és ösztöncélok konfliktusában alakuló vágy személyességet teremtő folyamatával foglalkozik. Ez az a könyv, amit Ferenczi Pápán, 1915-ben fordít magyarra. Ferenczit elvárásolja Freud könyve: „ez a pszichoanalízis egész építményének váza. A fordításban nagy élvezetet lelek: Ily módon az ember valósággal magáévá teszi a művet”.¹⁵ Ferenczi 1915. március 18-i, Freudnak írt levelében egyenesen a *Három értekezés* továbbírására,

átírására tesz ígéretet (ez lesz majd, kétségtelen, csak vagy tíz évvel később megjelentetve, a *Katasztrófák*). „Önök új munkámról viszont már annyit mondhatok, hogy egy új koituszelméletéről szól, amelyet alkalmasnak látok arra, hogy az Ön szexualitáselméletének minden (majdnem minden) pontját egységesebben foglalja össze.”¹⁶

Az én megteremtődése a valóságérzéken keresztül

De előbb érdemes áttekinteni Ferenczi 1913-ban megjelent tanulmányát, azt, amely kiérdemelte Freud gyakori, lelkes dicséret szavait, és a későbbi írásoknak, a *Katasztrófák*nak is szemléleti, módszertani alapja lett. A *valóságérzék fejlődésfokai és patológus visszatérésük* a vágy, az ösztönök enteremtő sorsával foglalkozik, az én-ösztönök (a szexuálistól persze soha tisztán le nem választható) alakulásáról szól. Az ember eredetileg egyfajta homogén, az anyatesten belül induló totális vágyban (a szexuális ösztön ósváltozatának uralma alatt) kezdi az életét, és csak a megszületés aktusában, illetve a megszületés után, a külvilággal elkerülhetetlen folyamatos szembesülésében kénytelen érzékelni azt, hogy ez a teljesség egyre korlátozottabb. Az abszolút öröm egyre gyakrabban kinná korlátozódik, és arra készlet, hogy a személy a vágyott örömeeményeket különleges, csak rá, személyességére jellemző örömszerzési struktúráit és performatívumait a valóság által lehetővé tett másféle eseményekre cserélje, így az öröm a valóságon keresztül, alternatív úton tud érvényesülni.

A *valóságérzék fejlődésfokai* ezt az egyeztetési folyamatot, a felnövés lelki konstrukcióját tárgyalja. A megszületés előtt az egyén minden vágya teljes mértékben teljesített. „Feltéve mármint, hogy a foetusban, ha tudat nélkül is, lélekműködések folynak – mert hisz képtelenség volna feltenni, hogy e működések a születés pillanatában keletkeznek –, úgy neki azt a benyomást kell nyernie léte felől, hogy csakugyan mindenható. Mert mi a mindenhatóság? Nem más, mint az az érzés, hogy mindenünk megvan, amire vágyunk, hogy nincs semmi kívánni valónk.”¹⁷ Létezésünk tehát ebből a furcsa állapotból, a mindenhatóságból indul, ez az ember-világ viszony első fázisa. Alapvető jellemzője, hogy egyszerre totális boldogság és totális passzivitás. A boldog és mindenható lény zárt, ezért viszony és tudat nélküli, és önmagától nem is áll szándékában a világgal, környezetével kapcsolatot létesíteni. A születés traumája azonban rákényszeríti erre, a gyermek

¹⁴ A legjelentősebb írások a következők voltak: Freud: *A lelki fejlődés két alapelvének a megformálódása (Zwei Prinzipien...)*; majd Ferenczi: *A valóságérzék fejlődésfokai*; utána Freud: *Ösztönök és ösztönsorsok; és a Túl az örömlenven*; majd a *Katasztrófák*.

¹⁵ FREUD-FERENCZI: *i. m.* (2002), 95.

¹⁶ Uo., 120.

¹⁷ FERENCZI Sándor: *A valóságérzék fejlődésfokai* = Ferenczi Sándor összes művei 2. Szerk. HARMATTA János, BÓKAY Antal, Bp., Oriold és Társai, 2022, 407–408.

kiűzetik a Paradicsomból. Ez az ősemlék azonban énsztruktúránk első, primer nárcisztikus rétege.

A felnövés második szakasza a csecsemőkor, a „mágikus-hallucinatorikus mindenhatóság időszaka”. Az első alvás valójában reprodukálja az intrauterén mindenhatóságot, a régi teljesség hallucinatorikusan újratereztődik. Feltehető, hogy minden későbbi alvás, még a felnőtté is, „periodikusan ismétlődő visszaesés a mágikus-hallucinatorikus mindenhatóság időszakába”.¹⁸ A hallucinatorikus felidézés – az új létezés egyfajta visszaértelmezése (pustán lelki rekonstruálása) a korábbi tényleges boldog állapotról – azonban nem lehet tartós, mert az ösztönvágyak periodikus jelentkezéséről a környezet nem szerezhet időben tudomást. A csecsemőnek – először életében – aktivitást kell kifejtenie, „jelt kell adnia” mozgással, sírással ahhoz, hogy „a »képzeti azonosság«-ot a kielégítő »érzéketi azonosság« kövessék”.¹⁹ Ez a jel azonban egészen más természetű, mint a modern szemantikák alapfogalma. Ferenczi felfogásában ez belső természetű varázsigé, nem reprezentál, hanem létrehoz, megcsinál. Nem a csecsemő jele arra vonatkozóan, hogy valami hiányzik – egy ilyen feltételezés jóval későbbi nyelvhasználati forma visszavetítése lenne –, hanem varázsigéje, amellyel elérni próbál valamit. A hallucinatorikus vágyteljesülés kibővítése ez, amelyben a csecsemő körüli felnőttek próbálnak megfelelni neki, vágyát valahogy, legalább részlegesen teljesítik (beburkolják, ringatják stb.).

Az egyszerű, jeladásos indulatnyilvánítás azonban nem elegendő a specializálódó vágyakhoz, ezért a jelek egyre bonyolultabbakká válnak. Ez a mágikus taglejtések mindenhatósági időszaka. Ferenczi jelzi, hogy ezen fejlődési lépéseknek párhuzama fedezhető fel a pszichés megbetegedések tüneteiben. Például a taglejtéses mágia természetének felismerése segítségével érthetőbbé válik „a hisztériás konverzió, ez a csodálatos ugrás a gondolatok köréből a testiség körébe”.²⁰ Bizonyos pszichés megbetegedések gyökere meghatározott felnövési periódushoz köthető. A mágikus taglejtések mindenhatósági időszaka magyarázza az olyan mozdulatok magyarázhatatlannak tűnő erejét, mint amelyet a mágiában, varázslásban, ráolvasásban vagy áldásban gyakorolnak normális emberek.

A felnövés folyamán azonban az önmagát mindenhatónak hívó csecsemő egyre gyakrabban kénytelen átélni vágyai teljesítetlenségének kínzó élményét. A hiány kényszerétől hajtva kénytelen bizonyos „konok dolgokat”, amelyek akarátának nem engedelmessé válnak „mint a külvilágot énjétől elkülöníteni”. A látszólag egyszerű folyamat igazából rendkívül bonyolult. Emlékeznünk kell,

hogy a csecsemő számára ebben a pillanatban bomlik fel az eddig zárt és mindenhatónak hitt totális vágyteljesítés. Persze már korábban is „használt” tárgyakat a külvilágból, de azokat saját teste részeként varázsolta át. Most már valóban kívül levőként, de még mindig saját érzékleteinek kivetítéseként felfedezi a dolgok rendjét. A külvilág e két-fázisú megjelenése két felnövési szakasz, az előbbi a „magába vetítő introjekciós időszak”, az utóbbi a „kivetítő (projekciós) időszak”.²¹ Az introjekció és projekció a valóság lelki, szubjektív létrehozása tevékenységének két összetevője. Az egyes ember számára ebből a lelki alapról teremtetődik meg a valóság, az az alap, amelyre a „gondolkodom, tehát vagyok” referenciális nyelve majdan ráépülhet. Radikális filozófiai pozíció: nem létezik objektív, független valóság, hanem minden valóságnak látott, vélt külvilág voltaképpen belülről teremtett. Azokat a világelemek, amelyek az introjekciós mechanizmus segítségével a tudattalan egy-egy vágytendenciájának, reakciójának áttételes artikulációivá válnak, Ferenczi szimbólumoknak nevezi. A szimbólum már a hangzó nyelvhez vezet, s privát nyelvként megjelent hangcsoportok, szótöredékek is a belső artikulációjának szolgálatába állítódnak. Ferenczi ezt a periódust a mágikus gondolatok és szavak időszakának nevezi.

Csak ezután következik annak a gondolkodási módnak és nyelvnek a kifejlődése, amely a felnőtt logika és nyelvhasználat jellemzője: „A beszéd-szimbólum egyben lehetővé teszi a tudatos gondolkodást, mivel a magukban véve tudattalan gondolatfolyamatokhoz asszociálódva, ezeket az érzékelhetőség kvalitásával ruházza fel.”²² Az áttétellel, az introjekció-projekció folyamatában megformálódó szimbólumrendszer, a nyomában kialakuló vágy felnyitja az emberi lény monádszerű korai lezártágát, megteremt a személyt, és lehetővé teszi annak kommunikációját. Önmagunk megteremtése, önmagunk élvezete és önmagunk megosztása másokkal pedig voltaképpen nem más, mint a felnőtttség.

Az erotikus valóságérzék

A *Valóságérzék* tanulmány vége fele Ferenczi világosan határolja témáját, és két elválasztó megjegyzéssel zár. Az egyik: „A valóságérzék fejlődésfokait eddigi fejtegetéseinkben csak az önfenntartást szolgáló, egoisztikus, úgynevezett én-ösztönökön mutattuk be. Az én ugyanis, mint Freud kimutatta, a valósággal sokkal bensőbb viszonyban áll, mint a *szexualitás*; az utóbbi függetlenebb a külvilágtól, mivel autoerotikusan is kielégülhet, s mert a lappangási

¹⁸ Uo., 409.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo., 410.

²¹ Uo., 411.

²² Uo., 412.



A titkos bizottság tagjai Berlinben, hátsó sor: Otto Rank, Karl Abraham, Max Eitingon, Ernest Jones; első sor: Sigmund Freud, Ferenczi Sándor, Hanns Sachs, 1922
Fotó: Becker & Maass © Wikimedia Commons

időszakban elszenvedett elnyomatása alatt a külvilágtól úgyszólván el van zárva. Így a szexualitás életünk fogytáig inkább az öröm-, mint a valóság-elv szolgálatában marad, míg az »én« a valóság semmibevevését keserű csalódással fizetné meg.²³ Vagyis a teljes vágykezelési folyamat bemutatásához még szükség van a szexuális ösztönök életfolyamatot képző szerepének a megjelenítésére is.

A másik megjegyzés arra vonatkozik, hogy az én-ösztönök, a vágy énteremtő folyamatának itt elvégzett vizsgálata még nem tért ki a természeti-tárgyi biológiai kapcsolat genetikus hátterére. „A valóságérzék *filogenezisét* illetően ez idő szerint csupán derengő sejtésekről lehet szó. Valamikor hihetőleg sikerülni fog párhuzamot vonni az én egyes fejlődésszakai és ezeknek neurotikus vissza-

esési alakzatai, másfelől az emberiség fajfejlődésének étape-jai között.”²⁴ Mindez, a nemi ösztön én-képző történetének feltárása, kettős: személyes és faji genezisen keresztül történik meg már a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* című könyvben.²⁵ Az 1924-ben megjelenő, de már évekkor korábban készülő könyvről írja Nicolas Abraham francia nyelvű, 1962-es fordítása előszavaként: „A könyv, amit az olvasó a kezében tart századunk egyik legizgalmasabb, felszabadító munkája. Nem kevesebbet tesz, mint hogy a pszichoanalitikus megközelítést a kutatás univerzális módszereként vizsgálja, olyanként, amely kiegészíti a természettudományokat, a biológiát, paleontológiát, az orvostudományt, vagy e belátásokat még távolabbra kitolva, akár még a kémiát és fizikát is.”²⁶ Ha-

²³ Uo., 415.

²⁴ Uo.

²⁵ FERENCZI, Dr. S.: *Versuch einer Genitaltheorie*. Wien, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1924; FERENCZI: *i. m.* (1929)

²⁶ ABRAHAM, Nicolas: *Introducing Thalassa*. Trans. GOODWIN, Tom = *Angelaki*, 2020 (6.), 137.

sonlóképpen nagyrabecsüléséről beszélt többször Freud is, Ferenczi koncepciója kiegészítette, sőt párvá vált 1920-as nagy, *Túl az örömelven* című könyvének.

Ferenczi abból indul ki, hogy az ember a totális örömből, a totális kielégültségből, egyfajta mindenhatóságból indul el születésekor, életének kezdetén. Ez a minden mást kizáró abszolút öröm azonban csak a születés előtt, az anyai testben áll igazából fenn. Ebben a boldog időszakban, az emberi embrió alakulása végigjárja a fajfejlődés útját egészen addig a pontig, mígnem egy trauma, a megszületés eseménye meg nem szünteti a teljesség élményét, élvezetét, és egyre jobban beépíti a valóság követeléseit. Erről a folyamatról, az én-ösztönök alakulásáról, ént alakító hatásáról szolt a *Valóságérzék*-tanulmány. A korai időben még egymásba olvadó nemi és én-ösztönök közül azonban a nemi vágynak, különleges helyzetéből, munkálkodási formáiból következően az én-képződésben másféle útja, lehetősége van. Ha nem is ténylegesen, hanem csak részlegesen vagy éppen virtuálisan, de a megőrzött nemi örömmel megteheti azt a bizonyos visszatérést a totális öröm, az anyatesten belül töltött időszak élvezetébe. A valóságérzéken a vágyak fel kell szívódnia a világban, és az én ezen felszívódás fragmentumaiból építkezik, lesz ilyen vagy olyan életű, lelki emberré. A nemi ösztönön keresztül azonban nem történik meg teljesen az ilyen felszámolás a valóságban, hanem a szexualitáson, a párosodáson és a nemi boldogság tökéletes állapotának a pillanatában az orgazmuson keresztül mégiscsak érvényesülni tud. A csecsemő anyatestben megszerzett vágyait azonban hozzá kell igazítani saját testének valóságához, ahhoz a biológiai, élettani folyamathoz, amely a nemiséget születésünk után alakítja. Ebben a folyamatban nemi szervekre és a szexuális életlehetőségekre, folyamatra ráíródnak, feladatként megjelennek a lelki vágy értelmezései, a lélek mintegy lefordítja a test beszédét, osztozik a test életbeszédében, azonosul vele. Ezt a életfolyamatot nevezi Ferenczi „erotikus valóságérzéknek”, amelynek nagyon sok („normális” vagy éppen „patologikus”) megvalósulási formája van, legteltesebb formája és performatív eseménye azonban mégis két felnőtt ember orgazmussal járó szexuális aktusában jelenik meg.

Ferenczi megjegyzi, hogy Freud *Három értekezése* óriási jelentőségű mű, elmondja a nemi ösztön sorsát, de Freud megáll a párosodás eseménye előtt, miközben ő, Ferenczi pontosan ezt az aktust akarja ember-létünk, létfolyamatunk centrális eseményeként leírni. Freud szerint a belsőből, a testből eredő energiahatások konfliktusai teremtik meg a szubjektumot, a vágyon inherens ösztönkapcsolatok formájában és működésében születik meg az

egyen lelki konstrukciója és sajátos életnarratívája. A nemi ösztön belső megképződéséről beszél, nem arról, hogy hogyan történik, hanem hogy hogyan válik lehetségessé, hogy szerveződik össze a nemiség. Ferenczi számára a kulcskérdés viszont az, hogy ez az összeszerveződés milyen eseményeken, minőségeken keresztül tud olyan történéssé válni, amely lehetővé teszi vagy éppen elzárja az e működésen keresztül elérhető örömteljséget. Ezért lesz Ferenczi terápiás tapasztalatából származó kiindulópontja az impotencia, a cselekvés kísérlete, vágya, ami nem tud párosodáshoz eljutni. Az impotenciaprobléma terápiás, azaz betegségkérdés, aminek az a kutatási előnye, hogy egy lelki háttérű probléma megmutatja az adott életem rejtett struktúráját, azt, ami az egészségesnél a normál életben elfedődik: „tudjuk, mily gyakran képesít éppen a kóros állapot okozta torzítás arra, hogy valamely fiziológiai vagy pszichológiai folyamat egyes, rendszerint lappangó tényezőjét leleplezzük és ily módon végül eljussunk a normális folyamat megértéséhez.”²⁷

Ferenczi modellje nagyon sematikus az, hogy a szexuális ösztön, egy rövid autoerotikus, hallucinatív időszak után kénytelen a világgal találkozni, csak neki a világ maga az élő, saját (majd később a másik) test, a biosz, amelyen keresztül a vágy megcselekedendővé válik. Vagyis a test nem egyszerűen biológiailag értett dolog, hanem egyfajta performatívum, lényege szerint önteremtő, önmagát elbeszélő folyamat, nem létezés csupán, hanem létrejövétel. Azaz nem a biológiából kell a pszichoanalízishez jutni, hanem a biológiainak eleve pszichés az igazi létezése: a biológiai pszichoanalitikusan olvasandó. Azt kell megmutatni és persze az életben megcsinálni, hogy hogyan válik (genealogikusan vált) performatívvá (lelkivé) a bios az életfolyamatban? Ferenczi ezt a feladatot, a biológiai lelki értelmezését, kettős szempontból végzi el, a könyv ontogenetikai és filogenetikai részre oszlik. Mindkettő genealogikus, az ontogenetikai a nemi ösztön, a vágy egyéneken és az egyének történetében történő felépülésével foglalkozik, a filogenetikai pedig azt írja le, hogy a nemiség, a párosodás hogyan formálódott meg, hogyan realizálódhatott az élőlények hosszú sorában.

A nemiség, a nemi vágy ontogenetikai végiggondolása az élettani folyamatok pszichoanalitikus interpretációjával történik meg. A rész első fejezete, *Az erotizmusok amfimizise az ejakulációs folyamatban* a szexuális aktusból, a „párosodásból” az ejakuláció élettanatát úgy értelmezi, hogy abban megmutatja a lelki minőséget. Ez az a sajátosság, amit Ferenczi impotens férfiak terápiájából tudott megérteni. Az ejakuláció a nemi tevékenység csúcspontja, az „erotikus valóságérzék” megtörténése bonyolult testi

²⁷ FERENCZI: *i. m.* (1997), 14.

és lelki folyamatok keveredéséből (amfimisiből) áll össze, ezek értelmezésén keresztül lehet megmutatni, hogy hogyan történik a test és lélek beszéde. Az ejakuláció kulcskérdése, az impotencia ezt nyilván jól jelzi, a kibocsátás és visszatartás kettőséből épül. Testi jellegű, háttérként, azonosulni tudó, akaró folyamatokként működő valóságos, élettani eseményekből állnak: az uretrális vizeletürítés és az anális székletürítés. Ferenczi jelzi, hogy „normális ejakulációs folyamat létrejöttéhez elengedhetetlen az anális és uretrális innervációk célszerű egybekapcsolódása és hogy ezek rendszerint talán csak azért felismerhetetlenek, mert kölcsönösen elfödik egymást, míg ejaculatio praecox-nál az uretrális, ejaculatio retardata-nál pedig az anális komponens egymagában nyilvánul meg.”²⁹

Ferenczi részletesen elemzi (vagy még inkább hozza létre) a párhuzamot, és ezzel a vágy, ebben az esetben a nemi vágy artikulációs útjainak a geneziséét ragadja meg. Eszerint az öröm-kín vágy-folyamatok minősége lesz a kiürülési és megtartási akarat, és az ilyen aktivitás a szubjektum primer vágy szervezési stratégiájaként gondolható el. Ferenczi azonnal párhuzamot von egy másik testi-lelki folyamattal, a dadogással: „Szembeötlő bizonyos hasonlóság az ejakuláció fent említett rendellenességei és a dadogás néven ismert beszédzavar között. A normális beszéd a magánhangzók és mássalhangzók képzéséhez szükséges beidegzések célszerű koordinálása által válik lehetővé. Ha a beszéd időnkint a magánhangzók meggátolhatatlan ismétlése, vagy mássalhangzók kiejtésekor beálló görcs folytán lehetetlenné válik, akkor a dadogásnak az a fajtája következik be, amit specialisták magán-, illetve mássalhangzó-dadogásnak neveznek. Nem nehéz kitalálni, hogy a hangzóképzéshez szükséges innervációkat az uretralitással, a hangzóknak mássalhangzóörejektől való megszakításait pedig, melyek sokban hasonlítanak bizonyos szfinkter-hatásokhoz, az anális gátlással szeretném összehasonlítani.”³⁰

A szexualitás vágyképzési módja, a test élettani folyamatai így kapcsolatba kerülnek, azonosulnak más, itt a beszédben megnyilvánuló kényszerű folyamatokkal. A testi élettani eseménysor az analitikus értelmezéssel nyeri el értelmét, így a test beszélni tud. Nicolas Abraham tanulságos értelmezését adja annak, amit Ferenczi az arc elpirolásáról ír: „Ami a tudatos gondolkodás számára tiltott, az a test nyelvén keresztül varázslatosan megvalósul a pírban. Az erek kitágulnak, mintha egy tárgyat akarnának befogadni, és ez az organikus figyelem maga lesz az elfojtott vágy szimbóluma. Így használjuk a testünket a szimbolizációra, ahogyan a művész is használja az anyagait

a művészet létrehozásához. Minden esetben arról van szó, hogy az elfojtott vágyakat mintegy varázsütésre »materializáljuk«. És ez azért lehetséges, mert testünk eleve úgy működik, mint egy nyelv. A szimbolizálással egyszerűen hangot adunk a jelentés szerves egységeinek eredeti értelmének.”³¹

Vagy még inkább megfordítva: a nyelv úgy működik, mint a test. Nem a fog a pénisz szimbóluma, hanem a pénisz a fogé. A fog az ősbibb, a genetikus első mintázat. Abraham jelzi, hogy abban az esetben „ha testünk kezdetől fogva beszél, akkor az alapvető jelentések még alapvetőbb szimbolizációkból származnak, amelyek a filogenezisre és fajunk történelmi traumáira és nélkülözéseire mutatnak. A szervek és a testi funkciók nyelve tehát olyan szimbolikus szervezetek lehetnének, amelyek egyre archaikusabb nyelvekre utalnak. Ha ezt mondjuk, teljesen logikusnak tűnik, ha a szervezetet a faj történelme során felhalmozott hieroglifikus szövegnek tekintjük, amelyet a megfelelő vizsgálati formák képesek lennének megfejteni. A biológiai tények ilyen váratlan szemléletmódja radikálisan eltérő, de igazolható hipotézisek tartományát nyitja meg. Így születik meg egy új tudomány: az eredet pszichoanalízise vagy bioanalízis.”³²

Ha a test beszél, akkor annak valaki, valami átadta a vágykonstrukciós elvet. Amit Ferenczi tesz, az az, hogy ezt kiterjeszti annak a folyamatnak azon lépéseire is, amelyben megszületett, megelőlegeződött az emberi test. Hogyan asszociál, reagál, azaz kever össze különféle kifejezőmódokat a biológikum azért, hogy megoldja az életben maradás feladatát, biztosítsa a szaporodást és az élvezet megszerzését is? Ez volt a *Katasztrófák* alapvető problémája, és e kérdésre akart válaszolni az ontogenetikus megoldás.

A könyv *Filogenetikai* része a lélek és a biosz összefüggéseinek egy új terepét nyitja meg, a nemi vágy paleo-ontológiai eredetét vizsgálja. Feltételezi, hogy élőlény őseink, a legegyszerűbb egysejtű létezőtől, sőt talán az anorganikus anyag létezéséig, „életéig” hordozza már az öröme, élvezetre törekvést, ennek szaporodással összefüggő szerveit és persze e folyamat pszichológiai relevanciáit is. A biológiai, élettani konstrukció és a vele párhuzamos, vele kölcsönösen keveredő vágy-akarat paleontológiai visszakövetése a mai vágykezelési (és megbetegedési) folyamatoknak is magyarázatot adhat. Ferenczi szerint „a lélek és a test szimbolikus vagy indirekt kifejezőmódjai, akárcsak az őskori hieroglifikák, egy elsüllyedt vagy más módon meg nem közelíthető történelmet őriznek meg, akkor talán érthető és megbocsátható, ha ugyanazt a jel-

²⁸ Az ondó elkészítő kifecskendezése (Ferenczi definíciója).

²⁹ FERENCZI: *i. m.* (1997), 18.

³⁰ Uo., 17–18.

³¹ ABRAHAM: *i. m.* (2020), 139.

³² Uo.

fejtési módot, mely az individuuum történetének megfej-
tésében oly jól bevált, a fajfejlődés nagy titkaira is alkal-
mazni merjük.³³

A fajfejlődés kérdéséhez Ferenczi komoly korabeli
biológiai szakirodalmat dolgozott fel, Darwin, Haeckel,
Lamarck mellett kezében volt (már a pápai laktanyában)
a kor abszolút népszerű könyve, Wilhelm Bölsche *Sze-
relem az élők világában: A szerelem fejlődéstörténete és földi
vándorútja* című munkája.³⁴ Ferenczi számára Darwin faj-
fejlődése mellett két biológiai elv volt jelentős: az egyik
Haeckel biogenetikai törvénye, amely szerint a fajtörté-
net eseményei a megszületés előtti fejlődésben az embrió
e kezdeti életében megismétlődnek. A másik jelentős for-
rás az akkor már alapvetően vitatott (de nemcsak Ferenczi,
hanem Freud által is lelkesen követett) lamarcki tézis,
hogy a fajfejlődés nem egyszerűen a kiválasztódás szelek-
ciós gépezetén keresztül történt, hanem hogy az adott faj
életének igen jelentős eseményei, emlékei öröklődnek,
beépülnek az utódok diszpozícióiba.

Ferenczi bevezető példája a hal szimbolikus-testi je-
lenléte az emberi testbeszédben: „rendkívül gyakori eset,
hogy a legkülönbözőbb normális és kóros lelki képződ-
mények megnyilvánulásában, az egyéni és tömeglélek
termékeiben, a *halszimbólum*, azaz a vízben lebegő vagy
úszó hal képe úgy a közösülést, mint az anya testében való
helyzetet is kifejezi. Egyik ilyen különösen mély benyo-
mást keltő megfigyelés alkalmából az a fantasztikus ötlet-
tem támadt, hogy ebben a szimbolikában a tisztán külső-
leges hasonlatosságon kívül, mely a pénisznek a hüvelyben,
a gyermeknek az anyaméhben és a hálnak a vízben való
helyzete között van, nem fejeződik-e ki valami tudattalan
filogenetikai tudomás a vízben lakó gerinces állatoktól
való származásunkról.”³⁵

Ferenczi feltételezi, hogy az élet fajfejlődési történései,
traumái (katasztrófái) tudattalanul jelen vannak az ember-
személy lelkében, pszichikus struktúráinak és életvezeté-
sének felépítésében. Haeckelre hivatkozik, hogy „ha a nagy
mesternek, Haeckelnek, volt rá bátorsága, hogy a bioge-
netikai alaptörvényt felállítsa, mely szerint az embrió tes-
tének fejlődésében (>palingenesis<) az egész fajfejlődés
röviden ismétlődik, akkor miért ne mehetnénk egy lé-
pessel tovább, és miért ne tehetnénk fel, hogy az embrió
védelmét szolgáló berendezések fejlődésében is (amit
eddig a coengenesis iskolapéldájaként emlegettek) a fajtörté-
net egy része, mégpedig azoknak a környezetváltozá-

soknak a története maradt fenn, amely környezetekben az
embriogenetikusan jelzett ősök éltek.”³⁶ Ferenczi komp-
lex fajtörténeti párhuzamokat mutat be, de szerinte a leg-
fontosabb egy olyan filogenetikus esemény, amely a mai
ember tudatában (pontosabban tudattalanjában) is meg-
őrződött: az a tengerek kiszáradása nyomán kikényszerít-
ett életmódváltozás emléke. „Ha a magasabbrendű em-
lősök anyaméhben való létezése csak ismétlődése volna
a halidőkből való létezési formának, és a születés nem
volna egyéb, mint egyéni rekapitulációja annak a nagy ka-
tasztrófának, mely annyi állatot és bizonyára a mi állati
őseinket is a tengerek kiszáradásakor a szárazföldi élethez
való alkalmazkodásra kényszerítette, elsősorban arra,
hogy a kopoltyúkkal való légzésről lemondjanak és a le-
vegővel való légzésre alkalmas szerveket fejlesszenek.”³⁷

A tengerből kikényszerítés és ennek emléke kulcsszere-
pet játszik Ferenczi ekkori metapszichológiai elképzelé-
sében (ezért is lett az angol nyelvű könyv címe *Thalassa*).
Ez az ősi esemény egy őskatasztrófa, amelynek ismétlődé-
se meghatározó lesz a mai ember lelki traumáinak, vágya
legmélyének megértésében. A visszatérés vágya (a tha-
lasszális regresszió, visszatérés a tengerbe, tehát az azt szim-
bolizáló, ismétlő anyatestbe) számtalan formában újra és
újra megtörténik (iterábilis, mondaná Derrida) az egyéni
életben. De egyértelmű, hogy „az evolúció nem siker,
hanem tragédia, de egy olyan tragédiája a meggyászolat-
lan veszteségek és túlélések elmondatlan történetének,
amely új narratívát követel. Az ismétlési kényszer és az
utólagosság (Nachträglichkeit) egy új temporalitást vezet
be az egyéni életbe.”³⁸

A thalasszális regresszió, amely aztán az anyaöl-reg-
resszióban ismétlődik, nem más, mint az emberi egyéni
életút története, benne a vágyak, szerelmek végpontja,
lehetetlen végcélja, az élet és halál találkozása. Ferenczi
igen jelentős szubjektumelméleti utat talált. Kérdés per-
sze, hogy mennyire járható, bejárható ez a léttel, a lacani
értelemben vett valóssal történő sokrétű találkozás, össze-
olvadás. Freudnak abszolút szimpatikus volt, hiszen
Ferenczi mintegy kiegészítette, tovább írta azt, amit
ő 1920-ban az *Életöszönök és a halálöszön*³⁹ című köny-
vében lefektetett. Alig két évre azonban a *Katasztrófák*
megjelenése után Ferenczi már másfele kanyarodott,
visszahúzódott a tengerből, a valóságos anya-gyermek
kapcsolat felé fordul, és egy új, kései metapszichológiát
alakít ki.

³³ FERENCZI: *i. m.* (1997), 65.

³⁴ Bölsche Haeckel és főleg Darwin népszerűsítőjeként lett igen nép-
szerű. E könyve, egyfajta biológiai pornográfia a szex állatvilágbeli
működéséről magyarul is megjelent. BÖLSCHÉ, Wilhelm: *Szerelem
az élők világában. A szerelem fejlődéstörténete és földi vándorútja*. Ford.
KREMMER Dezső, Bp., Athenaeum, 1912

³⁵ FERENCZI: *i. m.* (1997), 66.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo., 66–67.

³⁸ WILLNER, Jenny: *Catastrophes and Genitality. Ferenczi's Thalassa
and the Politics of Bioanalysis* = SOREANU, Raluca – STABERG,
Jakob – WILLNER, Jenny: *Ferenczi Dialogues*. Louvain, Leuven Uni-
versity Press, 2023, 102.

³⁹ A könyv eredeti címe *Túl az örömelven* volt.